

FILEP TAMÁS GUSZTÁV*

Egy nemzetáruló revizionista

A szervezők és a szerző négy embert kértek meg, hogy mondják el itt a véleményüket az *Alternatívák* könyve két legutóbbi kötetéről. A négy nevet én a következőképpen karakterizáltam: lesz egy világpolgár, egy esztéta-irodalomtörténész, akinek a posztmodern összes fifikája a kisujjában van, egy tudós politológus, és végül egy nacionalista. Ez utóbbi volnék én, azzal a kiegészítéssel, hogy a nacionalizmust annyira együvé tartozónak, illetve egy töről fakadónak tartom a liberalizmussal (így olvastam 19. századi jeles gondolkodóinknál), hogy amikor Molnár Gusztáv és tettestársai az 1990-es évek első felében az akkori kormánykoalíció vezető pártjának tagjaiként, illetve egyik szárnyaként kiötlötték a „nemzeti liberalizmus” terminusát, értettem is, nem is, hogy miért van erre szükség: túlságosan is függőnek tartottam az akkori magyar párttagolódásoktól. Magam is alapító tagja lévén a Magyar Demokrata Fórumnak, bár a mozgalomból nem léptem át a pártba, az, amit e védjegy alatt terjesztettek, megvalósítani szándékoztak, s amibe talán bele is buktak, persze számomra is rokonszenves volt.

Mi az, amire nem vállalkozhat a beszélgetéskötetek méltatója vagy bírálója? Azoknak a filozófiai, politológiai, szociológiai és történelmi tételeknek a maradéktalan felsorolására, lehetséges logikai láncuk összefűzésére, amelyek e kötetekben megjelennek. Nemcsak azért, mert nem végeznénk addig, amíg lemegy a nap. Kevesen vannak, akik e szövegek minden vonatkozásához konyítanak, illetve mind egyik területnek ismerik a szakirodalmát. Én nem tartozom közéjük.

Elsősorban néhány, a magyarságot, Erdélyt közvetlenül érintő szöveghez, szövegcsoporthoz fűzök reflexiókat; közvetetten persze minden beszélgetés érinti ezeket.

Egy általános, a kötetek módszertanát, szerkesztési megfontolásait érintő szempont, egy konkrét szöveghely alapján. A kötet beszélgetéseket tartalmaz, az elmúlt negyven-ötven évben Molnár Gusztáv által készített vagy vele készült interjúkat, s különös adományként kerekasztal-beszélgetéseket, vitaestek anyagát. Zárójel: a könyv anyaga bámulatosan gazdag.

Részlet egy interjúból, amit történesen Molnár Gusztávval készítették:

„– *A lényeg tehát az, hogy fordulóponton vagyunk...*

* A szerző történész, a TK Kisebbségkutató Intézet munkatársa. E-mail: filep.tamagusztav@tk.hu

– ...amely mélyebb, mint a nyolcvanas évekbeli. Azért mélyebb, mert a nemzethez vagy az államhoz való viszony megváltozása már nem egyszerűen ideológiai vagy politikai kérdés, a kihatásai sokkal mélyebbek. Azok a nemzetek például, amelyek teljesen az államba kapaszkodva alakították ki önmagukat, ha ez a mankó elvész, nagymértékben dezorganizálódhatnak. A mi számunkra ezzel szemben, mivel szinte már túljutottunk a kritikus ponton, a szupranacionális építkezés időszaka következik.”¹

Az ehhez tartozó lábjegyzet így kezdődik: „Ha egyszer ezt mondtam, ezt mondtam, nincs mit tenni.”²

Ilyen utólagos, őszinte fölszisszenésből ugyan kevés van a könyvben, de az biztos, hogy az eredetleg megjelent anyagokat szövegűen tartalmazó törzsanyaghoz fűzött lábjegyzetekben Molnár nemcsak az adott írásban említett magyar, román, angol, német és egyéb szövegek bibliográfiai adatát adja meg. Elég sűrűn csillag alatti lábjegyzetek formájában glosszák, kis cikkek, mikrotanulmányok egészítik ki, javítják, opponálják a fölöttük mondottakat. Nem biztos, mondja ezekben, hogy az az igazság, ami a főszövegben foglaltatik, sokszor konkrétan azt, hogy nem úgy történt semmi, ahogy gondolta, vagy hogy a vitapartnerének nem volt akkor igaza ezért meg ezért. A pontos dokumentálásra törekszik, ugyanakkor adott esetben kiszól az olvasóhoz, hogy az istenért, ne higgyen neki. Ez a rokonszenves eljárás, úgy látom, mintaszerűen érvényesül a két kötetben, a szerző ezzel gyakorlatilag jelentős részét elvégzi annak a szerkesztő-szöveggondozónak a munkáját, aki száz év múlva ugyanezt az anyagot sajtó alá fogja rendezni, szintén hol értően, hol értetlenül.

Idevág egy másik ilyen önkigazítás, ami azonnal beránt a könyv erőterébe. Az előzményben arról van szó, hogy Bretter György elköltözhett volna Magyarországra, de „tudatosan választotta” „azt a léthelyzetet, amit megélt”. Ő értette meg Molnárral, hogy „nem kell elmenni”.³ Az ehhez tartozó lábjegyzet első két mondata: „De, el kellett menni. És aztán vissza is kellett térni.” (Uo.)⁴

Van, akinek Molnárról az a véleménye, hogy egyrészt túl biztos (volt) a dolgában, másrészt viszont nem tart ki következetesen az álláspontja mellett; én inkább valami önfel számoló tendenciát vélek fölfedezni sok szövegében. Az *Alternatívák könyve* egyik korábbi kötetét körülbelül azzal a megjegyzéssel bocsátotta a közvélemény ítélete alá, hogy íme egy könyv, aminek egyetlen sora sem érvényes már. Ezért nem térek itt ki olyan dolgokra, amelyekkel vitázhatnék. Biztosan lehetne polemizálni általában a fogalmakról, folyamatokról és értelmezésükről; ahhoz, amit például Molnár a társadalomfejlődés modelljeiről, az angolról meg a kontinentálisról vagy az eurokommunizmusról kategorikusan kijelent, részben

¹ Molnár, 2020. 32–33.

² Molnár, 2020. 33.

³ Molnár, 2020. 207.

⁴ Uo.

szakértelemhiányból nem szólok hozzá, arra van itt külön szakember, másrészt a korábbi szövegek magától értetődően nem reflektálnak az ezredforduló utáni szakirodalomra, harmadrészt e tárgyalt kötet jegyzeteiben Molnár sok helyütt megjegyzi, hogy egy másik kötetben önálló tanulmányban fejtette ki, amit az adott kérdésről gondol. Az enyém most kifelé zárt olvasat, ezeket a hivatkozott tanulmányait nem lapoztam át, még az *Ó, Anglia, Angliát* sem olvastam újra, noha jó olvasmány, részben abból a megfontolásból, hogy csak ahhoz kell hozzászólnom, ami e két kötetben van, nem az életműhöz.

Visszatérve a szerző korábbi könyvére vonatkozó utalásához, hogy a könyv elavult: nos, ez lehet költői túlzás, az is elképzelhető, hogy ennek megítélésére ő a legkevésbé alkalmas, aztán fölhozható itt, hogy ami bizonyítottan nem aktuális, attól még lehet érvényes. A politikatudós nem működtethet bábként embereket, nem terepasztalon játszik, nincs módja lefolytatni történelmi folyamatokat, hogy aztán levonja belőlük a tanulságokat, vagy hogy úgy alakítsa a valóságot, hogy elméletét igazolják – Bibó is utalt erre valahol. Molnár Gusztáv a tárgyalt kötetekben egy helyütt direkt elszólja magát:

„Nehezen tudom feltalálni magam egy kész világban, amelynek már kialakultak a keretei, annál jobban izgat azonban egy olyan világ előélete, amelyet még meg kell tervezni, amelyet egyfajta irrealitás övez.”⁵

Másfelől azonban meg kell gondolni: biztos, hogy az a jó, ha valakinek belátják az igazát? Ha vannak nagy formátumú politikusok, akiket a „nép” ilyen vagy olyan megfontolásokból megbuktat, mint például Churchillt, miért ne lehetne olyan politológus, akinek mindig igaza van, noha soha nem az következik be, amit megjósolt? Miért kellene azt gondolnunk, hogy ami megtörténik, jól történik?

Az úgynevezett következetességről. Magam persze kerülöm azokat az embereket, akik pragmatikus okokból vagy személyi érdekből hetente váltanak ideológiát, de azért be kell látnom annak megfontolandó voltát, amit Herczeg Ferenc mondott erről: „[...] újabb tapasztalatok és jobb tudás [...] bármikor arra szoríthatják a becsületes embert, hogy lebontsa és újból felépítse politikai meggyőződését. Akinek választania kell a következetesség és az igazság között, az hiú fajankó, ha nem az igazságot választja.”⁶

Ez a kétkötetes könyv majdnem ötven évet fog át, és az adott helyzetek formálódása közben mutatja meg Molnár gondolkodásának alakulását.

Három nagy korszakra és ekkoriban vagy ezekről született szövegekre tagolódik (a gerincét legalábbis ezek adják): az 1989 előtti erdélyi-bukaresti periódus, majd a fordulat utáni aktív magyarországi politikusi-politikai elemzői időszak

⁵ Molnár, 2020. 134.

⁶ Herczeg Ferenc: *Mahatma Gandhi*. In: uő: *Tanulmányok II*. Budapest: Új Idők Irodalmi Intézet Rt. (Singer és Wolfner), 1943. 40. (Herczeg Ferenc: *Tanulmányok I. – Tanulmányok II. – Szelek szárnyán – Napkelte előtt – Mesék*. [Herczeg Ferenc művei. 10. köt. *Tanulmányok, feljegyzések, mesék*.]

dokumentumaira és a viszonylag magányos, vagyis intézményi támogatottság nélkül végzett, végecélként a közigazgatási-jogi entitásként létrehozandó erdélyi régió népszerűsítését, elméleti megalapozását, megvalósításának előkészítését célzó munkákra.

Így sokféle lehetséges olvasónak nem tetszenének.

Például azoknak, akik nem értenek egyet azzal, hogy Molnár Gusztáv és a korabeli erdélyi magyar elit egy része, benne az „elméletíró csoport”-tal a közöség aktív védelme, a Ceaușescu-rezsimmel való nyílt szembenállás helyett olyan elvont, részben filozófiai kérdésekkel foglalkozott volna, amelyek látszólag nem kapcsolódtak az akkori erdélyi magyarság problémáihoz;

azoknak, akik a Limes-kört szervező, azaz munkája egy részét gyakorlatilag illegálitásban végző Molnár tevékenységét veszélyesnek tartották, amely csak arra jó, hogy a többiek nyakára hozza a szekut (a második kötet utolsó harmadában ez utolsó évekről szóló beszélgetések dokumentumértékét külön kiemelném);

azoknak, akik elvben szemben állnak a fentebb emlegetett „nemzeti liberalizmussal”;

azoknak, akik nem értenek egyet a nemzetállam korlátozásával;

azoknak, akik nem értenek egyet a nemzetállam létével;

azoknak, akik nem kedvelik az autonómiákat, illetve nem szeretik, ha az emberek bele akarnak szólni a saját dolgukba.

A sor nyilván folytatható.

Lehet ez a gondolkodó számára ideális állapot is: ha velem történne hasonló, valószínűleg azt a következtetést vonnám le belőle, hogy a legjobb társaságban vagyok: egyedül.

Molnár az aktív erdélyi éveiben összmagyarságban gondolkodó, de célként nyugati-európai társadalomszervezési modellek érvényességét és majdani közép-európai megvalósíthatóságát latolgató antimarxista, aki viszont egy időben az eurokommunizmus demokratizálásától remélte az európai viszonyok átalakítását. Magyarországra kerülve lesz számára fontos az erdélyiség, az erdélyi szempont (érezhetően kötődve ezen belül partiumi szellemi hagyományokhoz), hogy az ezredfordulón a nemzetállam alkonyát feltételezve is a szubregionális együttműködések népszerűsítője legyen; az erdélyi román értelmiség erre fogékony alakjaival az elmúlt száz évben talán ő jutott legtöbbször Erdély mint közigazgatási-jogi egység elvi alapjainak kidolgozásában. Ez összefügghet azzal, amit 2001-ben, visszaemlékezve állít: „Nekünk, erdélyieknek a történelem során mindig is voltak illúzióink, vízióink az anyaországról, Magyarországról. De azoknak, akik Magyarországra költöztek, tapasztalniuk kellett, hogy ezek egytől-egyig hamisak, és itt nagyon komoly integrációs problémák vetődnek fel.”⁷

Egyszóval más-más olvasatban szinte egy időben nemzetáruló és revizionista.

⁷ Molnár, 2020. (AK VI, 198.)

Molnár Gusztáv köre, úgy látszik, már az 1970-es évek közepén tisztában volt azzal, hogy a kommunista diktatúrák megbuknak. Az ebből a korszakból származó kerekasztal-beszélgetések ma szinte megdöbbenetnek, nem úgy, mint akkor, amikor megjelentek. Most képedek el, hogyan volt mód a legdermesztőbb időkben ennyi, a rendszer és az ideológia számára egyrészt rémes, másrészt értelmetlen dologról nyilvánosan, minimális álcázásokkal beszélni? (A lábjegyzetek eligazítanak abban, hogy egy-egy abszurd, a hivatalos ideológia nyelvén fogalmazott, az adott helyen teljesen értelmetlen mondat miért kerül be az akkor Erdélyben megjelent szövegekbe; nagyon fontos ez, mert az új nemzedékek szemében e töltelékmondatok átértelmezhetik a valódi kontextust, sokan már ma sem hiszik el, hogy a kommunista diktatúra embertelen.) A „szövegírók” csoportjához sokan metanyelvi manipulációkat társítottak, utóbb legalábbis leírták róluk, hogy nyelvi autonómiájuk érvényesítése az autonóm etikai cselekvés megvalósítása volt. Viszont hogy ezeken a nyelveken a találkozókon, kerekasztal-beszélgetéseken, vitákon meg lehetett szólalni, valószínűleg azért volt lehetséges, mert ami elhangzott, az ügyeletes fülek süketen hallgatták; egy szót sem értettek belőle. Persze ugyanígy lehettek ezzel azok, akiknek érdekében ez a nyilvános beszéd elhangzott, illetve akikhez szólt. A következő etap a Limes-kör korszaka, ott nincs úgynevezett mellébeszélés, itt egy szűk szellemi kör már azt tárgyalja, milyen helyzetbe került a romániai magyarság a diktatúra utolsó szakaszában, s hogy mi lesz, mit kell tenni a totalitarizmus bukása után. Ez időben részben egybeesik azzal a hatalmas munkával, azzal a végtelen interjúorozattal, amelyet Molnár az 1944–1948 közötti nagy erdélyi átalakulásról az egykori résztvevőkkel készített, közöttük románokkal is. Ezeknek az interjúknak, az általam ismertek alapján, követelni kellene a sürgős nyilvánosságra hozatalát.

Magyarországra kerülve Molnár ott van a totális rendszer lebontásánál, ezer ötlete születik az erdélyi, a kisebbségi, a magyar kérdés megoldásának ügyében, amelyre a politikusok valamennyire építhettek, de egészében nem vették őket figyelembe. Ha jól olvasom a beszélgetéseket, ennek alapja az, hogy Molnár „beszorult” a két meghatározó párt, az MDF (melynek tagja volt) és az SZDSZ ideológiája közé. Úgy kell neki; ha egyszer autonóm gondolkodó akar maradni valaki, akkor úgy jár, mint Eötvös József. Máshol idéztem már az Eötvös Károly által leírt példát, de annyira szorosan tartozik ide is, hogy nem hallgathatom el.

1864-ben, miközben vezető magyar politikusok már készítették elő a kiegyezést, meghalt Szalay László, aki Deák Ferenc titkárának szerepét is betöltötte. Hárman jöttek számításba utódként, közöttük elsőként Eötvös József. Ő viszont erre nem volt hajlandó, mert önálló államférfi akart lenni; ráadásul „nagyon sűrűn jöttek gondolatai”, és ezeket leírta, kinyomtatta. „Igen becses és értékes gondolatok ezek – írja Eötvös Károly –, de Deáknak az a csodálatos természete volt, hogy ő azt

az államférfit, aki a politikában mindig brosúroket ír, csak olybá vette, mint azt az embert, aki a társaságban mindig fecseg.”⁸

A beszélgetések fontos témája itt is, a következő, Provincia-szakaszban is a Nyugat-Európához való felzárkózás, csatlakozás feltételei, lehetőségei, módszerei, a csatlakozók köre, a bővülés aránya, menetrendje, a nemzetállam alatti és fölötti szintek megteremtésével létrejövő Európa-működtetési elv. Itt kapja meg a nemzetállam az őt megillető pofonokat, itt jön a képbe a szubregionális együttműködés, de főképpen az egész régióra érvényes, nem kizárólag a magyarokra szorító erdélyi autonómia. Ennek az erdélyi magyar szellemi hagyomány továbbgondolásán kívül az lehet az egyik kulcsa, amit az ezredfordulón mond Molnár az egyik beszélgetésben: „A politikai decentralizálást vagy területileg lehet megvalósítani, vagy sehogy.”⁹

Azt mondtam, hogy az enyém nacionalista olvasat lesz. Mit gondolok Molnárnak a nemzetállam elleni filippikáiról? Azt, hogy valóban a nemzet át- és megmentését szolgálják.

Ha a nemzet értékfogalom, nem függhet államtól, vértől, egyéb alantas dolgoktól. A népnemzet fikció, a nemzetállam pedig elvben e fikció számára van kitalálva. Nép, nemzet, állam három különböző dolog, közülük az állam intézményszerű, törvényeken alapuló racionális jogi képződmény, a társadalom megszervezése és védelme a célja, a hozzá tartozás formulákhoz kötött. Nincs ország, amelynek polgárai mind egyazon nemzethez tartoznak; nincs nemzet, melynek minden tagja egyazon államban él. Ezt persze nem én találtam ki, már a régi időkben nagy szakirodalma van. Szűcs Ábrahám, a felvilágosodás korának pipázó magyar kurta-nemese az ámbituson üldögélve a nemzeti ébredés hajnalán gondolkozott el azon, hogy ha egy országban több nép él (ekkor még nincsenek itt a modern nemzetek), akkor az állam nem tüntetheti ki egyiket vagy másikat, a nemzet életébe nem avatkozhat be törvény, a nemzeti hovatartozás a társadalom ügye, nem pedig az államé. Joó Tibor idézi őt is, Swiftet is; utóbbi szerint az államnak semmi köze hozzá, hogy valamelyik polgára melyik végén töri föl a tojást. Ugyanő hozza föl, hogy hiába csúfolták Széchenyit azzal, hogy Hunnia-terve, amelyben az állam a közjólét nemzetiségek fölötti szerve volna, „ábrándkép” maradt – mert ugyanez lett a sorsa az őt támadók ideájának, az egynyelvűvé nyomorított országnak is. Eötvös a két fogalom közötti ellentmondást az önkormányzással gondolta föloldhatónak.

Ez tehát az elv. Arról nem tehetek, hogy sokszor nekem magamnak kell föl-hívnom a figyelmet arra, hogy a nemzetiségi jogok növelése nem feltétlenül az állami egység garanciája, lehet a nemzetek elhatárolásának vagy szétválásának első fázisa is. Ezért emlegethették mumusként például Bukarestben, Pozsonyban Molnár Gusztávot, amikor szorosán ezzel a kérdéssel foglalkozott; ő azonban nyilván

⁸ Eötvös Károly: *Emlékezés Csengeryre*. In uő: *Magyar alakok*. Budapest: Révai, 1901. 136. (*Eötvös Károly Munkái*, V. köt.)

⁹ Molnár, 2020. 182.

őszintén mondja, hogy nem gondolkodott a határok átrendezésében – ha egyéb, a könyvben felsorolt okok nem győznék meg erről az olvasót, elég a legnyomósabbat említenem: ezt Európában senki nem támogatná. De azon mégsem csodálkozom, hogy Molnár régiókonceptiójával kapcsolatban Bukarestben – a 19. századi magyar parlamenti nyelvet idézve – némi csintalanságot nem tartottak kizártnak.

A sorozat korábbi köteteinek általában volt az ismeretágra vagy a lokalításra vonatkozó alcíme, e két kötetben csak az van fölűntetve, hogy *Beszélgetések 1974–1993*, illetve *Beszélgetések 1995–2018*. Nyilván üzenet ez: maga a beszélgetés alternatíva. Lehet, hogy nem az utolsó, hiszen az életműsorozatnak lesz még egy záródarabja, hanem az utolsó előtti.

Beszélgessünk tehát.